

Norges
vassdrags- og
energidirektorat

Se adresseliste

Vår dato: **19 MAR 2014**

Vår ref.: 200709992-78

Arkiv: 322

Deres dato:

Deres ref.:

Saksbehandler:

Inger Staubo

22959827

inst@nve.no

Innspill til arbeidet med vannforvaltningsplaner og tiltaksprogram

NVE ønsker med dette å gi innspill til det pågående arbeidet med vannforvaltningsplaner og tiltaksprogram, og klargjøre vårt utgangspunkt i forkant av høringsperioden. Innspillene følger i vedlegg til dette brevet og gjelder kommentarer til tiltakene i tiltaksanalysene og til tekstdelen for både tiltaksprogrammet og forvaltningsplanen.

Som sektormyndighet vil NVE først kommentere en del generelle forhold som gjelder vannkraften og prosessen for å komme fram til gode og realistiske tiltaksprogram.

Vi legger til grunn at tiltaksprogrammene skal bygge på tiltak der det er foretatt en kost/nytte-vurdering, jf. KLD og OEDs brev av 24. januar 2014 som understreker at tiltaksprogrammet skal være prioriterte tiltak med gode miljøeffekter i forhold til kostnader.

Disse føringene kom så sent at det kan være nødvendig for NVE å se nærmere på dette også under høringen. Føringene må legges til grunn ved bearbeidelsen av innspillene etter høringen.

For sterkt modifiserte vannforekomster skal miljømålene settes basert på realistiske tiltak, dvs. tiltak som vurderes å ha en positiv kost/nytte. For vannkraft, som for mange andre tiltak, vil det bare være deler av kostnad og nyttesiden som lar seg tallfeste. På både kostnads- og nyttesiden vil det være en rekke vesentlige forhold som ikke er prissatte konsekvenser. Det må derfor gjøres en grundig vurdering av kost/nytte basert på noen tallfestede virkninger og flere ikke prissatte virkninger. Dette må gjøres ved en gjennomgang av fordeler og ulemper og vurderes og begrunnes basert på faglig skjønn.

NVE vil gjerne presisere nærmere samfunnsnyttene av dagens vannkraftsregime. Norge er i en særstilling internasjonalt når det gjelder vannkraft. Vi er et av få land som har tilnærmet hele vår kraftforsyning basert på vannkraft. Det betyr at vannkraftsystemet må håndtere store variasjoner i nedbør i løpet av året

E-post: nve@nve.no, Postboks 5091, Majorstuen, 0301 OSLO, Telefon: 09575, Internett: www.nve.no

Org.nr.: NO 970 205 039 MVA Bankkonto: 7694 05 08971

Hovedkontor

Middelthunsgate 29
Postboks 5091, Majorstuen
0301 OSLO

Region Midt-Norge

Vestre Rosten 81
7075 TILLER

Region Nord

Kongens gate 14-18
8514 NARVIK

Region Sør

Anton Jenssensgate 7
Postboks 2124
3103 TØNSBERG

Region Vest

Naustdalsvn. 1B
Postboks 53
6801 FØRDE

Region Øst

Vangsvæien 73
Postboks 4223
2307 HAMAR

og mellom år i tillegg til at systemet må klare å håndtere de store variasjonene i forbruket og effektbehov over døgnet. Et fleksibelt vannkraftsystem med god magasinkapasitet er derfor viktig.

Klimautfordringen og behovet for å redusere klimautslipp har ført til en omfattende satsing på energiomlegging fra fossil til fornybar energiproduksjon i Europa. Norge har sammen med EU-landene forpliktet seg til å øke sin fornybarandel av det totale energiforbruket. Innenfor denne rammen er det viktig å øke fornybarproduksjonen. Landene har gjennom omfattende støtteordninger lagt planer for denne omleggingen som omfatter tiltak både på forbruks- og produksjonssiden. I dette systemet vil tap av eksisterende fornybar kraftproduksjon måtte erstattes med nye prosjekter med tilhørende miljøvirkninger for å nå vedtatte fornybarmål.

I tillegg til kraftproduksjon har reguleringsanleggene en betydelig nytteverdi når det gjelder flomhåndtering. Eksempelvis er de siste års vårflokker betydelig dempet på grunn av magasinmulighetene i vassdragene.

NVE og Miljødirektoratet gjennomgikk i 2013 de vassdragene der vannkraftkonsesjonene kan revideres innen 2020. Det ble gjort en konkret vurdering av hvert vassdrag der muligheten for miljøforbedringer ble vurdert mot nytteverdien av kraftanleggene. Vassdragene ble inndelt i fire prioriteringsgrupper. I de nasjonale føringene er det blant annet understreket at det i hovedsak er i de 50 vassdragene i øverste prioriteringsgruppe (1.1) det er realistisk å vurdere tiltak som kan gå ut over kraftproduksjonen.

De foreliggende tiltaksanalysene representerer en omfattende gjennomgang av mulige tiltak. I de fleste tilfellene går det ikke fram av tabellene at det er foretatt noen kost/nytte-vurdering. Fordi det er ulik praksis i vannregionene er det vanskelig å få den totale oversikten. Etter NVEs syn er det derfor behov for å bearbeide tiltaksanalysene videre for å komme fram til realistiske tiltaksprogram i tråd med kravene i direktivet, og vi ønsker derfor å komme med noen betraktninger, se vedlegget.

Føringer gitt i brev fra OED/KLD 24. januar, veilederen for sterkt modifiserte vannforekomster og rapporten med gjennomgang av revisjonssakene vil danne bakgrunn for kost/nytte-vurderingene. Tiltakene må vurderes opp mot vannkraftens betydning i kraftsystemet, verdiskapning, fornybarsatsingen og systemets betydning for flomhåndtering.

Tiltaksprogrammene vil omfatte flere vassdrag og et stort antall vannforekomster. Intensjonene i direktivet er å se hele vassdrag i sammenheng. NVE håper at forvaltningsplanene og tiltaksprogrammene vil angi miljømål og aktuelle tiltak for grupper av vannforekomster, f.eks. hvilke tiltak som vurderes aktuelle i den delen av vassdraget som er karakterisert som sterkt modifisert på en måte som gjør det enkelt å forholde seg til.

I Norge har vi valgt tiltaksmetoden for å fastsette miljømål for sterkt modifiserte vannforekomster. I den grad det ikke er påpekt realistiske avbøtende tiltak vil det heller ikke være mulig å sette miljømål som går utover dagens tilstand.

NVE er kjent med at fristen frem til høring av forvaltningsplanene er kort og at det derfor vil være krevende å gjennomføre tilstrekkelige vurderinger for alle aktuelle vassdrag. Vi forutsetter at dette blir et vesentlig moment i høringsfasen og i arbeidet fram til endelige forvaltningsplaner med tiltaksprogrammer foreligger.

KLD har i brev av 23.1.2014 informert Vannregionutvalgene om at enkelte vassdrag med anadrom fisk ikke vil rekke å bli karakterisert i denne planperioden. I disse vassdragene vil tilstanden for anadrom fisk måtte settes til "undefinert". NVE legger til grunn at det for vannforekomster i disse vassdragene kan bli vanskelig å angi tiltak og sette miljømål i denne planperioden.

NVE forutsetter at tiltaksanalysene ikke legges ved som tiltaksprogram, men som bakgrunnsinformasjon for tiltaksprogrammet, slik det anbefales i malen.

Med hilsen

Anne Britt Leifseth
avdelingsdirektør

Rune Flatby
avdelingsdirektør

Mottakerliste:

Akershus fylkeskommune, Sentraladministrasjonen Postboks 1200 Sentrum, 0107 OSLO
Aust-Agder fylkeskommune, Postboks 788 Stoa, 4809 ARENDAL
Buskerud fylkeskommune, Postboks 3563, 3007 DRAMMEN
Direktoratet for Mineralforv. med Bergmesteren for Svalbard, Postboks 3021 Lade, 7441 TRONDHEIM
Fiskeridirektoratet, Postboks 185, Sentrum, 5804 BERGEN
Fylkesmannen i Buskerud, Postboks 1604, 3007 DRAMMEN
Fylkesmannen i Finnmark, Statens Hus, 9815 VADSØ
Fylkesmannen i Hedmark, Postboks 4034, 2306 HAMAR
Fylkesmannen i Hordaland, Postboks 7310, 5020 BERGEN
Fylkesmannen i Hordaland
Fylkesmannen i Møre og Romsdal, Fylkeshuset, 6414 MOLDE
Fylkesmannen i Nordland, Statens Hus, 8002 BODØ
Fylkesmannen i Nordland, Postboks 53, 8651 MOSJØEN
Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, Postboks 2600, 7734 STEINKJER
Fylkesmannen i Oppland, Postboks 987, 2626 LILLEHAMMER
Fylkesmannen i Oslo og Akershus, Postboks 8111 Dep, 0032 OSLO
Fylkesmannen i Rogaland, Postboks 59, 4001 STAVANGER
Fylkesmannen i Sogn og Fjordane, Njøsavegen 2, 6863 LEIKANGER
Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Postboks 4710 Sluppen, 7468 TRONDHEIM
Fylkesmannen i Telemark, Postboks 2603, 3702 SKIEN
Fylkesmannen i Troms, Postboks 6105, 9291 TROMSØ
Fylkesmannen i Vest-Agder, Serviceboks 513 Lundsiden, 4605 KRISTIANSAND S
Fylkesmannen i Vestfold, Postboks 2076, 3103 TØNSBERG
Fylkesmannen i Østfold, Postboks 325, 1502 MOSS
Hedmark fylkeskommune, Fylkeshuset, 2325 HAMAR
Hordaland fylkeskommune, Postboks 7900, 5020 BERGEN

Kommunenes sentralforbund, Postboks 1378 Vika, 0114 OSLO
Kystverket, Postboks 1502, 6025 ÅLESUND
Mattilsynet, Felles postmottak, Postboks 383, 2381 BRUMUNDDAL
Miljødirektoratet, Postboks 5672 Sluppen, 7010 TRONDHEIM
Møre og Romsdal fylkeskommune, Postboks, 6404 MOLDE
Nordland fylkeskommune, Fylkeshuset, 8048 BODØ
Nord-Trøndelag fylkeskommune, Postboks 2560, 7735 STEINKJER
Norges geologiske undersøkelser, Postboks 6315 Slupen, 7491 TRONDHEIM
Oppland fylkeskommune, Postboks 988, 2626 LILLEHAMMER
Rogaland fylkeskommune, Postboks 130, 4001 STAVANGER
Sogn og Fjordane fylkeskommune, Fylkeshuset, 6863 LEIKANGER
Statens Landbruksforvaltning, Postboks 8140 Dep, 0033 OSLO
Statens Vegvesen Vegdirektoratet, Postboks 8142 Dep, 0033 OSLO
Sør-Trøndelag Fylkeskommune, Postboks 2350 Sluppen, 7004 TRONDHEIM
Telemark Fylkeskommune, 3706 SKIEN
Vest-Agder fylkeskommune, Serviceboks 517, 4605 KRISTIANSAND S
Vestfold fylkeskommune, Fylkeshuset, 3126 TØNSBERG
Østfold fylkeskommune, Postboks 220, 1702 SARPSBORG

Kopi:

Miljødirektoratet, Strømsveien 96, 0663 OSLO

Vedlegg

1. Kommentarer til tiltaksanalysene

NVE har hatt en intern, samlet gjennomgang 25. og 26. februar av utkastene til tiltaksanalyser som forelå da. På grunn av at de nasjonale føringene for vannforvaltningsplaner for vassdrag med kraftproduksjon kom sent i prosessen, har NVE noen steder har behov for å revurdere våre tidligere innspill eller å komme med mer konkrete forslag.

I vårt arbeid med tiltaksanalysene har vi forutsatt at det ville bli en ytterligere prioritering og kvalitetssikring, basert på aktiv medvirkning fra alle berørte sektormyndigheter før det endelige tiltaksprogrammet sendes på høring. Signaler fra flere vannregionmyndigheter er derimot at alle tiltakene i tiltaksanalysene vil utgjøre det endelige tiltaksprogrammet. Mange av de endelige tiltaksanalysene forelå ikke pr. 25. februar. Vi ser derfor at det er behov for å komme med noen generelle kommentarer til disse før de blir forankret i et tiltaksprogram.

Når vi skal vurdere tiltakene på nasjonalt nivå er det en utfordring at det er så mange små vannforekomster, og at det er manglende kunnskap om miljøtilstanden. I gjennomgangen har vi merket oss at det er stor variasjon mellom ulike regioner, at detaljeringsgrad på tiltak varierer, at det er uklart skille mellom tiltak og virkemidler, at det er manglende eller uklare begrunnelser for tiltak og manglende kost-nytte-vurderinger. Dette gjør det vanskelig å vurdere om tiltakene er realistiske og kostnadseffektive.

NVE anbefaler at de mest kostnadseffektive tiltakene bør prioriteres først, det vil si tiltak som fører til miljøforbedring uten at det går ut over kraftproduksjonen

Tiltaksanalysene er til dels ambisiøse samtidig som det er uklart hvordan vannområdene har prioritert. Det er ikke realistisk at det gjennomføres tiltak i alle områder i risiko i første planperiode.

- Revisjon eller innkalling som eneste tiltak.

Revisjon eller innkalling er ikke selvstendige tiltak, men virkemidler som også vil gå fram av kolonnen "Lovhjemmel" i tiltaksbiblioteket. De kan godt stå som tiltak, men ikke alene. Det må være en grunn til at man ønsker revisjon, og dette må gå fram av tiltaksanalysen. Problemkartlegging vil være aktuelt i mange av vassdragene der revisjon er et virkemiddel.

NVE vil fortsatt be om at det sendes inn begrunnet krav om revisjon, innkalling eller fornying før vi setter i gang en saksbehandlingsprosess. Informasjon om hva en revisjon kan omfatte og om saksgang m.v. framgår av OEDs retningslinjer for revisjon av konsesjonsvilkår (OED 2012).

- Produksjonsreducerende tiltak

For vannforekomster i de 1.1-prioriterte vassdragene kan det foreslås minstevannføring som tiltak. Der det er kommet forslag om at 1.2-vassdrag bør prioriteres for minstevannføring må dette begrunnes i forvaltningsplanen.

Magasinrestriksjoner er primært foreslått ut fra landskaps- og rekreasjonsformål. Disse tiltakene bør ikke være med i tiltaksprogrammet som grunnlag for miljømål Dersom de ikke også kan avledes ut fra økologiske kvalitetselementer.

For andre vassdrag enn 1.1 bør det legges hovedvekt på andre tiltak enn vannslipp.

- Innkalling av konsesjonsfrie vannkraftverk etter vannressursloven § 66 og omgjøring etter § 28.

For disse bør det utvises forsiktighet med å foreslå innkalling som medfører produksjonstap. Vannregionene må eventuelt begrunne ønsker om vannslipp i forvaltningsplanene. Tiltaket bør være problemkartlegging med kommentar ”vurdere minstevannføring”, ev.” å innføre standardvilkår for å kunne gjennomføre andre avbøtende tiltak”.

Bruk av vannressursloven § 66 på mini- og mikrokraftverk vil ikke være aktuelt. Mini-/mikrokraftverk av nyere dato er gitt fritak fordi de ikke vil påvirke allmenne interesser.

- Unntak etter § 10

Der en vannforekomst eller en vesentlig del av vannforekomsten er tørrlagt i hele eller deler av året, og GØP derfor ikke kan oppnås, skal miljømålet settes som unntak etter vannforskriften § 10, som ”mindre strenge miljømål”. SMVF-veilederen beskriver framgangsmåten for analysen.

- Unntak etter § 9, utsettelse på grunn av tekniske årsaker (lang prosess til vedtak og effekt av tiltak)

I tiltaksprogrammene er det foreslått å vurdere eller etablere minstevannføring og andre tiltak flere steder, noe som innebærer at konsesjonene må endres enten ved revisjon eller gjennom andre virkemidler. Saksgangen ved en revisjon, selv når den gjøres raskt, tar fort 4-5 år, bl.a. pga. undersøkelser, høringer og befaringer, se [Retningslinjer for revisjon av konsesjonsvilkår for vassdragsreguleringer](#), fra OED. Når vilkårene er endret, skal miljømyndigheten eller NVEs miljøtilsyn vurdere pålegg som kan gis med hjemmel i standard naturforvaltningsvilkår eller terskelvilkår. Dersom det er fysiske biotoptiltak som er aktuelle, skjer det gjerne ved at det utarbeides en detaljplan som også skal på høring før den kan vedtas. Så skal tiltakene gjennomføres, og de skal få tid til å virke slik at effekten kan måles.

NVE mener derfor at det er mest realistisk å utsette tidspunktet for miljømåloppnåelsen til 2027 for vassdrag som kan åpnes for revisjon før 2022 og til 2033 for vassdrag som kan åpnes for revisjon etter 2022, med mindre det er aktuelt å bruke andre virkemidler i perioden. Noen få revisjonssaker som har kommet relativt langt i behandlingsprosessen (Aura, Surna, Tokke-Vinje og Altevatn) kan muligens rekke å få gjennomført tiltak innen 2021, men vi er usikre på om effekten vil kunne måles da.

NVE vil presisere behovet for kvalitetssikring av tabellene til tiltaksprogrammene før de sendes ut på høring, og vi ønsker å bidra aktivt i den prosessen.

2. Kommentarer til tekstdelen av Tiltaksprogrammet

Vi har tatt utgangspunkt i Mal for tiltaksprogrammet og har forslag til hva som bør tas inn under følgende kapitler.

3.2.1 Regionale og nasjonale føringer

Klima- og miljødepartementet og Olje- og energidepartementet har i et felles brev til vannregionene av 24.1.2014 gitt nasjonale føringer for vassdrag med vannkraftproduksjon. De viser til NVEs og Miljødirektoratets rapport 49:2013, der direktoratene har gått igjennom konsesjonene som kan revideres fram til 2022. Føringerne fra brevet kan ev. legges inn i teksten her.

Nasjonale føringer for flomsikring er gitt i Meld.St. 15 (2011-2012) Hvordan leve med farene, om flom og skred. ”*Det bærende prinsipp for prioritering av tiltak for å redusere flom og skredrisiko må fortsatt være optimalisering av den samfunnsøkonomiske nytten av tiltakene.*” Kap. 8.3 ser på forholdet mellom

flom- og skredsikring som naturinngrep, og kap. 9 tar for seg vassdragsreguleringer som flomdempende tiltak.

3.3. Klimatilpasninger

Klimaendringene kan føre til økt risiko for flom og skred. Vassdragsreguleringsmagasiner har i mange tilfelle en flomdempende effekt i tillegg til at de produserer miljøvennlig energi med høy energieffektivitet.

Som en følge av klimaendringene vil NVEs arbeid for å forebygge flomsituasjoner trappes opp. Det innebærer at det vil bli bygget flere flomsikringstiltak i vassdrag.

4.4. Tiltak mot fysiske inngrep

De fleste regulerte vassdrag vil ha en eller flere vannforekomster som er sterkt modifiserte. Disse vil kunne oppnå målet godt økologisk potensial etter tiltaksmetoden, som er nærmere beskrevet i SMVF-veilederen. De nasjonale føringer angir hvilke vassdrag og vannforekomster som skal prioriteres i denne planperioden, se 3.2. For de aller fleste av disse vil NVE foreslå at måloppnåelsen settes til 2027 av tekniske årsaker (prosessen krever lang tid).

Noen vannforekomster med større flomsikringsanlegg er karakterisert som kandidater til sterkt modifiserte. Det er vanskelig å påvise redusert miljøtilstand for disse som følge av flomsikring. NVE vil bidra til å få fram kunnskap om effekten på miljøtilstanden ved ev. problemkartlegging i noen utvalgte vassdrag med omfattende flomsikring.

4.6 Beredskaps- og forebyggende tiltak

Tiltak mot flom, erosjon og skred

NVE gir årlig kommunene bistand til en rekke tiltak i vassdragene for å forebygge skader på bebyggelse fra flom, erosjon/massetransport og skred. Mange tiltak gjennomføres etter flom- og skredhendelser som har forårsaket skader og gitt økt fare for nye. Behov for sikringstiltak kan også være avdekket gjennom farekartlegging. Mange av de siste års tiltak går ut på å hindre at bratte bekker og små elver tar seg nye løp gjennom bebyggelse. Uttak av oppgrunnede masser sammen med erosjonssikring av bredder og bunn på utsatte strekninger er aktuelle tiltak i disse tilfellene, i noen tilfeller kombinert med masseavlagringsbassenger.

NVE gir også bistand til mange sikringstiltak mot kvikkleireskred. Disse tiltakene går ut på å stoppe erosjon i bekker og elver som kan utløse skred, og å legge stabiliserende støttefyllinger i bunnen av skråninger. I mange tilfeller blir bunnen av ravinedaler fylt opp med noen meter og bekken reetablerer oppå ny fylling.

De fleste sikringstiltakene vil etter vår mening ikke påvirke miljøtilstanden i vassdraget i særlig grad, verken positivt eller negativt, målt etter vannforskriftens kvalitetselementer. Disse tiltakene anser vi ikke det er nødvendig å rapportere etter vannforskriften. NVE gir årlig ut en oversikt over alle gjennomførte sikrings- og miljøtiltak som er gjennomført. På samme måte som for konsesjoner vurderer NVE nye flomsikringstiltak etter § 12.

6. Behov for virkemidler

Tidsbruken ved revisjoner kan gjøre det nødvendig for myndighetene å vurdere bruk av andre virkemidler for å oppnå de miljøforbedringer som vannforskriftens krav til kost-nytteanalyser indikerer. NVE vil vurdere mulige forenklinger i saksbehandlingsrutinene på sine ansvarsområder.

3. Kommentarer til innholdet i Vannforvaltningsplanene:

Vi har tatt utgangspunkt i Forvaltningsplanveilederens mal, og vil foreslå formuleringer/gi kommentarer til følgende kapitler/underkapitler.

1.3 Endringer siden forrige forvaltningsplan

- Nye konsesjoner/tillatelser som er gitt i perioden som har konsekvenser for miljøtilstanden (§ 12) er for ny vannkraft.
NVE og OED vurderer § 12 i alle vedtak om konsesjon for vannkraft og andre tiltak i tråd med §12 a. Noen ganger kan det være usikkert om et inngrep vil forringe tilstanden slik at den krysser den klassegrense som krever vurdering etter § 12. Dette kan enten skyldes at det er usikkerhet om dagens tilstand, eller tiltakets virkning. Der det er fare for at virkningen kan kreve slik behandling, har man valgt å bruke § 12. Vi vil avvende den sentrale veiledningen, og vurdere vår praksis når det gjelder bruk av § 12 i neste planperiode hvis veiledningen gir grunnlag for det.

2.5. Prioriteringer i planarbeidet

Kommentarer til samfunnshensyn som er prioritert foran oppnåelse av miljømål (s. 21 i Forvaltningsplanveilederen:)

Nærmere om vannkraftens betydning er tatt opp både i brevet fra KLD og OED og i dette brevet.

Flomsikringstiltak, fra Meld. St. 15, 8.3:

Om sikringstiltak skal gjennomføres eller ikke, må vurderes på samme måte som andre inngrep, basert på en samfunnsøkonomisk nytte-/kostnadsanalyse, slik det er redegjort for i Meld.st.15 (201-2012), 5.2. Selv om sikkerhet vil ha stor vekt, er det ikke gitt at dette hensynet skal gå foran andre hensyn i et hvert tilfelle.

3.4. Klimaendringer og flom i vannforvaltningsplanene.

NVE gjennomfører årlig en rekke flomsikringstiltak, både som resultat av skader som følge av flom, og som følge av kartlegging som identifiserer flomutsatte områder. Dette vil være forebyggende og beredskapsmessige tiltak mot oversvømmelser.

4.3. Sterkt modifiserte vannforekomster

Grunnlaget for utpeking av kandidat til SMVF er beskrevet i karakteriseringsveilederen. SMVF-veilederen presiserer videre grunnlaget for endelig utpeking til SMVF.

4.4 Unntaksbestemmelser

Se kommentarer til tiltaksanalysene over.

4.4.3 Midlertidige endringer (§11 i vannforskriften)

Det har vært en rekke flom og oversvømmelser i Norge siden pilotperioden. Disse kan ha ført til en kortvarig forverring av miljøtilstanden i noen vassdrag. Etter vår vurdering har ingen av disse situasjonene ført til en slik forverring at det er grunn til å melde dem inn etter § 11. Nærmere omtale av forebyggende flomsikringstiltak og reparasjonstiltak er gjort i merknadene til Tiltaksprogrammet.